

O osebnostnem profilu Slovencev

JANEK MUSEK

UVODNE MISLI

Narodnostno identitetna prizadevanja (prizadevanja v iskanju narodnostne identitete) vselej naletijo na ugoden sprejem zdravorazumske psihologije. Ta deluje po formuli: imamo narod in kaj je preprosteje kot ugotoviti njegov "značaj", njegov posplošeni značajski oziroma osebnostni "tip". Vendar logika trakšnih razmišljanj in prizadevanj navadno ne vodi drugam kot k potrjevanju takšnega ali drugačnega etničnega stereotipa ali pa k nasilni konstrukciji etničnih potez, ki je bolj projekcija želja kot odraz resničnosti.

Recepcija pojma narodnostnega značaja je v sodobnih znanostih naravnost porazna. Ta pojem, ki ga je prineslo romantično oboževanje nacionalitete, se je dodobra razblinil. Kdor ga uvaja v znanstveno literaturo, tvega dobro ime. Še več, tudi pojem družbenega ali modalnega značaja, ki je analitično bolj utemeljen, izgublja na ostrini in postaja, kot upravičeno ugotavlja npr. Dreitzel (1972), "mnogoznačen do neuporabnosti". Ali ima tak pojem sploh kakšno možnost, da doživi na znanstveni ravni ponovno oživljanje in prerod?

Oživljanje, ki smo mu priče danes, v dobi, ko se v svetu vendarle še vedno dogaja tudi nacionalna emancipacija, kaže po mojem mnenju predvsem v dve smeri. Eno je *mutatis mutandis* nadaljevanje emancipatorskega procesa, ki so ga veliki in t.i. "zgodovinski" narodi prebrodili - bolj ali manj uspešno in bolj ali manj na škodo drugih (v tem se pač skriva del njihove zgodovinskosti). Danes so na vrsti oni drugi, tisti, ki v preteklosti svojega niso dosegli in niso prišli na vrsto, in vsi drugi, ki se takorekoč šele porajajo. Temu procesu se bo pojem narodnostne identitete nujno prilagajal, ob tem bo opravljal določeno funkcijo, ideološko, prebuditeljsko, revolucionarno, reakcionarno - pač odvisno od pogojev in konteksta procesa. Takšna pojmovanja narodnega duha, identitete, značaja itd. so lahko predmet znanstvene analize; na njih samih pa seveda ni nič znanstvenega. Tako vstali feniks narodne identitete je samo totemsko samorazumevanje naroda, prikrojeno današnji dobi; feniks, za katerim se skriva novodobna mitična pošast.

Druga pot nam preostane, če to totemistično podobo narodnosti razkrojimo. Brez vsakega blišča se nam potlej le pokažejo empirične poteze in empirično ugotovljive razlike med pripadniki različnih narodnosti.

Tisto, kar ugotovimo ob takšnem treznem razčlenjevanju, ki je brez nacionalistične patetičnosti, pa vendarle ni tako nepomembno in zasluži pozornost. Najprej je tu

ugotovitev, da so medosebne razlike znotraj vsake narodnosti veliko večje kot so razlike med pripadniki različnih narodnosti. V jeziku statistike: varianca osebnostnih razlik znotraj naroda je večja od variance teh razlik med narodi. Slovenci se v skoraj vseh lastnostih in pogledih med seboj bolj razlikujemo, kot se v povprečju razlikuje recimo Slovenec od Nemca, Angleža, Italijana, Rusa, Amerikanca, Japonca itn. Ob tej preprosti ugotovitvi se razbije vsako napihovanje mednarodnih razlik v značaju in posebnosti posameznikov: razlike v tem pogledu so v bistvu majhne glede na to, koliko se razlikujejo posamezniki in skupine znotraj enega in istega naroda. Torej je daleč od upravičenosti vsako tipološko obravnavanje glede na pripadnost narodnosti.

Druga preprosta ugotovitev je ta, da je občutje narodnostne pripadnosti za človeka, ki živi v današnjem svetu, ena izmed nujnih komponent njegove osebne identitete. To potegne za seboj vso dinamiko identifikacije in izgradnje identitete z vsemi obrambnimi mehanizmi vred. Jasno je, da je občutje pripadnosti nepriviligiranemu narodu neprijetno in je lahko izvor identitetne krize. Ta se v tem primeru največkrat rešuje v dveh smereh (seveda navadno povsem nezavedno) - z osvajanjem idealizirane predstave o svoji nacionaliteti in kulturi, ali pa z rahljanjem psihološke bližine do te nacionalitete. Obojega poznamo tudi Slovenci obilo tako iz svoje preteklosti kot tudi sedanjosti, pa tudi faktorje poznamo, ki lahko eno ali drugo alternativo zavro ali spodbude.

Nadaljnji razmislek izhaja iz dejstva, da občutje narodnostne pripadnosti deluje na socialni, intersubjektivni ravni. Narodnostna zavest, podobno kot na nižji ravni rodovna zavest, povezuje in zbližuje. Kot vedno v podobnih primerih, je problem ta, da je notranja kohezivnost naroda v korelaciji z diferenciacijo na zunanji fronti. Eksterna agresivnost je najboljši pobudnik takšne diferenciacije in zavedati se je treba, da je vsako pozivanje pod zastavo nujno tudi pozivanje proti nečemu in nekemu. To se vidi tudi pri nas: poribževanje eni nacionalni in kulturni sferi gre skupaj z oddaljevanjem od druge, bližanje eni sosesčini nas nujno oddaljuje od druge. Presoditi je torej treba, kdaj ima nacionalno stopanje v vrste benigno ali pa vsaj s stališča samoohranitve upravičeno obeležje - takrat verjetno, kadar so raznarodovalne tendence tolikšne, da ogrožajo narodnostni obstoj.

Hipotetično bi lahko domnevali, da si narodnostna skupnost postopno oblikuje neke vrste dolgoročno strategijo oblikovanja pogojev, razmer in obnašanj, s katero se skuša obdržati in ohranjevati. Pri narodu, kot smo Slovenci, je taka dolgoročno stabilna strategija lahko precej komplicirana - v dobršnem delu svoje zgodovine smo morali npr. iskati modus vivendi z močnim germanskim sosedom; po eni strani smo iskali načine, kako se okleniti diferencialnih nacionalnih obeležij, denimo jezika, načina gospodarjenja, zemlje itd., po drugi strani je bilo veliko kulturne izmenjave, prevzemanja kulturnih vzorcev (ki jo je morda olajšala zgodnja sličnost germanske in slovanske kulture) in tudi iskanja zaščite in koaliciranja v odnosu do drugih kultur. Značilno je npr., kako smo se Slovenci uskladili z Nemci glede negativnih nacionalnih stereotipov v odnosu do drugih sosedov, npr. do Italijanov.

Podobno kot na drugih področjih se nam tudi za razkrivanje narodnostnega značaja ali morda narodnostnega "tipa osebnosti" ponujata dva okvirna metodična prijema. En prijem izhaja iz pojma narodnosti kot celote in obravnava v bistvu narodnost kot neke vrste nadindividuum. Ta prijem skuša identificirati značaj te globalne narodnostne celote, tega "narodnega telesa", razmejujoč ga seveda od drugih podobnih "teles". Nato skuša na posamezne pripadnike ustrezne narodnosti aplicirati značilnosti, ki jih je našel pri "narodu kot celoti".

Ta metoda "od zgoraj navzdol" ali "od celote k delom" je seveda v mnogih ozirih dvomljiva in problematična. Pri njej ravnamo, kot da imamo pri narodu opraviti z neke vrste večjim posameznikom in često vnašamo v obravnavanje narodnosti pojme, ki pritečejo kvečjemu posameznikom. Narod se nam prikazuje kot organizem sui generis, celo kot neke vrste oseba ali osebnost. Razumljivo je pri takšnem pristopu in pojmovanju odnos med narodnostjo in njenimi pripadniki, zahvaljujoč neustreznemu hipostaziranju pojma naroda, obrnjen na glavo. Narod nastopa kot organizem in - precej neprimerno - ta organizem se opisuje s termini, ki so ustrezni za opis individualne osebnosti, so pa brez pravega smisla za označevanje narodnosti, ki je povsem druga kvaliteta.

Vse to se zdi dokaj jasno, vendar opozarjamo, da se ta neustreznost pristopu v bolj prikriti obliki rad pojavlja. Narobe bi bilo npr., če bi po taki logiki pripisovali narodu takšno ali drugačno agresivnost, introvertnost, depresivnost, takšen ali drugačen superego ipd. To pomeni delati logično napako, tako imenovano "napako kompozicije". Lastnost skupnosti je nekaj drugega kot lastnost njenih pripadnikov - agresivnost naroda je nekaj povsem drugega kot agresivnost njegovih pripadnikov. Ljudstvo, ki ga sestavljajo neagresivni posamezniki, je lahko agresivno v odnosu do drugega ljudstva, in obratno.

Drug, pravzaprav nasproten pristop izhaja iz značilnosti posameznih pripadnikov naroda, ki jih je možno posplošiti, vendar zgolj v statističnem smislu. To je pristop, ki pripelje npr. do ocene, ali so pripadniki nekega naroda v povprečju bolj ali pa manj agresivni, introvertni, depresivni itd. Seveda se moramo zavedati, da nam ta pristop nudi zgolj to povprečnostno abstrakcijo in nič drugega. Stvar nadaljnje in globlje (historične in kulturne) analize je, kako bomo osmislili in interpretirali dobljene podatke. Ta pristop nam vsekakor ne daje ničesar, kar bi lahko prispevalo h konstrukciji lastnosti naroda, pojmovanega kot superorganizem.

Po svoje je presenetljivo, da te druge, vsekakor manj spekulativne, fantomske in problematične metodične možnosti tudi niso kdovekako izkoriščene. Med glavnimi razlogi je najbrž negativna izkušnja z zlorabljanjem ugotovljenih ali domnevnih mednacionalnih razlik v ideološke namene. Skratka, vsaj osebno ne poznam medkulturne in mednacionalne raziskave, ki bi se z uporabo opisanega empiričnega prijema lotila te sicer ne ravno nezanimive naloge v dovolj izčrpni in sistematični meri.

Sam sem prišel na idejo, da bi bilo možno v ta namen uporabiti podatke, ki jih psihologi že razmeroma dolgo imamo. Mislim namreč na primerjavo t.i. "normiranih" rezultatov pri različnih osebnostnih vprašalnikih. Nekatere izmed teh vprašalnikov in preskusov uporabljajo namreč praktično vse evropske in tudi druge dežele. V mnogih primerih so ugotovljena zanesljiva povprečja, torej "norme" za domačo populacijo in često tudi za populacijske podskupine. Še pred strogo kontroliranim mednacionalnim raziskovanjem našega problema, ugotavljanja mednacionalnih razlik v osebnostnih lastnostih, bi bilo torej na podlagi primerjave normiranih rezultatov pri različnih narodnostih mogoče dobiti orientacijski in vsaj hipotetično uporaben vpogled v izraženost psihološko najpomembnejših osebnostnih lastnosti pri različnih narodnostnih skupinah. Doslej sem lahko opravil samo majhen del takšnega pregleda in na tem mestu želim povedati nekaj o tem.

TEMELJNE DIMENZIJE OSEBNOSTI

Seveda moramo vse prej omenjene rezerve in omejitve imeti v mislih, ko se lotevamo psihološke analize "nacionalnega značaja" ali česa podobnega. Najustreznejša bi bila seveda - v okviru zamišljenega primerjalnega pristopa - kontrolirana mednacionalna primerjava glede vrste pomembnih osebnostnih lastnosti. Takšna primerjava zahteva skrben premislek v metodološkem planiranju in do nje za zdaj še nisem prišel. Pač pa sem na samem začetku pomislil na neko drugo možnost, ki nima vrednosti strogo manipulirane in kontrolirane raziskave, vsceno pa daje nekaj začetnega vpogleda v problem. Če že nimamo drugih primerjalnih podatkov, namreč lahko za silo primerjamo populacijske norme med seboj. Gre preprosto za to, da npr. primerjamo slovenske in neslovenske (hrvatske, srbske, britanske, nemške, ameriške...) norme pri istih osebnostnih vprašalnikih oziroma testih. Tak postopek ima svoj smisel, posebno če gre za primerljive populacije. Kljub temu pa ima tudi vrsto pomanjkljivosti, ki se jih moramo zavedati (jih pa v okviru samega postopka dejansko ni mogoče odpraviti).

Osnovna težava (ki pa se pojavlja tudi pri kontroliranih mednacionalnih in medkulturnih raziskavah) je ta, da so norme vedno umerjene na svojo temeljno populacijo. Če npr. primerjamo normirane točkovne dosežke pri slovenski in denimo britanski populaciji, se moramo zavedati, da so v vsakem primeru ti dosežki umerjeni na drugo osnovno populacijo; to pa lahko pomeni, da imajo seveda lahko (ni pa nujno) točkovne enote drugačno vrednost, da npr. 6 točk pri enih ne pomeni isto kot 6 točk pri drugih! Idealno bi bilo, če bi bile te norme umerjene po eni sami temeljni absolutni "človeški" populaciji, a to je seveda nekaj nemogočega. Takšne absolutne populacije ni - in tudi če bi skušali iskati njen vzorec, bi bilo to spričo kulturnih in nacionalnih standardov, ki se skrivajo za vsemi subpopulacijami tega imaginarnega vzorca, povsem nesmiselno. Skratka, v psihološkem mednacionalnem in medkulturnem raziskovanju nimamo "metra", ki bi bil na vseh koordinatah enak. Ta pomislek ostane v vsakem primeru in naše primerjave bodo zato nujno le aproksimativne.

Naš primerjalni pristop lahko začnemo s t.i. temeljnimi dimenzijami osebnosti, kot jih je v svoji teoriji osebnostne strukture definiral znani angleški psiholog H.J. Eysenck: z dimenzijami introvertnosti - ekstravertnosti, stabilnosti - nevrotičizma ter nepsihotičizma - psihotičizma. Glede teh lastnosti, merjenimi predvsem z vprašalnikom EPQ, obstajajo normirani rezultati pri številnih nacionalnih populacijah. Obstajajo tudi medkulturne in mednacionalne študije; ena med njimi je zajela kar nekaj deset dežel (pregled te in drugih študij pri Barrett in S.B.G. Eysenck, 1984). Tu je bila zajeta tudi Jugoslavija, vendar so jugoslovanski rezultati slabo interpretabilni, ker obstajajo med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi - kot je videti - znatne razlike glede Eysenckovih dimenzij (vključno z lestvico iskrenosti oziroma socialne začlenosti; o tem npr Šipka, 1988).

Tabela 1: primerjava angleške in slovenske populacije

MOŠKI

Dimenzije	n	Britanske skupine	Slovenske skupine	n	pomembnost razlik
E	2312	13.19	12.35	491	<.001
N	2312	9.83	10.24	491	ni pomembno
P	2312	3.78	6.67	491	<.001
L	1624	6.80	11.95	491	.001

ŽENSKÉ

E	3212	12.60	11.80	480	<.001
N	3212	12.74	11.70	80	.01
P	3212	2.67	5.76	80	<.001
L	2462	7.73	13.16	480	<.001

Poglejmo, kaj nam pokaže primerjava testnih norm med našo in drugimi populacijami. Na tabeli 1 so prikazani normirani rezultati za originalno, britansko in za slovensko populacijo.

V tabelah so poleg treh glavnih dimenzij osebnosti E(ekstravertnost-introvertnost), N(nevroticizem- nenevroticizem) in P(psihoticizem-nepsihoticizem) upoštevani tudi rezultati L-lestvice (L), ki pomenijo iskrenost odgovarjanja oziroma stopnjo tendence, da opisujemo samega sebe v ugodnejši in za okolje primernejši luči.

Rezultati so zgovorni, vendar jih je treba jemati z rezervo. So že razmeroma stari in vsaj za slovenske vzorce velja, da verjetno niso povsem reprezentativni za slovensko populacijo. Slovenski vzorci so tudi uporabljali prvo verzijo prirejenega vprašalnika, ki se morda glede prevoda na nekaterih mestih ne ujema povsem z britanskim originalom.

Prav zanimive so razlike med narodnostnima skupinama. Kot kaže, so Slovenci gledano v celoti še nekoliko bolj introvertni od Britancev (znano je, da sodijo tudi slednji med bolj introvertne narode, zlasti v primerjavi z latinskimi in mediteranskimi narodi, pa tudi z Američani, Kanadčani in Avstralci); to velja za ženske in moške. Glede nevroticizma med moškimi ni bistvenih razlik, Slovenke pa so že signifikantno emocionalno stabilnejše od Britank. Presenetljivo velika razlika pa je v psihotizmu, kjer sta oba slovenska vzorca visoko nad britanskima. Tudi težnje po dajanju socialno zaželenih odgovorov je pri slovenskih skupinah bistveno večja, kar bi pomenilo, da so morda dejanske vrednosti nevroticizma in psihotizma pri naših vzorcih še nekoliko višje, kot kažejo dani rezultati. Zanimivo (vendar ne presenetljivo) je, da se v medkulturnih primerjavah višje vrednosti na lestvici iskrenosti oziroma lestvici dajanja socialno zaželenih odgovorov pokažejo po pravilu v družbenih okoljih, ki so bolj represivna (manj permisivna). Kot že rečeno, pa za slovenska vzorca ni ravno gotovo, da dobro reprezentirata celotno slovensko populacijo. S to rezervo bi lahko dejali, da primerjave med drugim ne nasprotujejo domnevi, da smo Slovenci razmeroma introvertni in kar precej nagnjeni k psihotizmu.

Zlasti izstopa zelo visoka vrednost psihotizma; po rezultatih, ki jih navaja Šipka (1988), se tudi med jugo-narodi Slovenci od drugih razlikujemo po tem, da imamo višje score introvertnosti in psihotizma (in morda tudi za malenkost višji nevrotizem). Po Eysencku so glavne komponente psihotizma (velja jih omeniti, ker gre za manj jasno dimenzijo kot sta prvi dve) agresivnost, uveljavljanje (dominantnost, neodvisnost), storilnostna težnja, manipulativnost (makiavelizem), dražljajska privlačnost (iskanje dražljajev, avanturizem), dogmatizem in maskulnost! Ta slika o nas samih nas morda nekoliko preseneča, ker nekako ni v celoti soglasna z lastnimi in s tujimi stereotipijami o Slovencih kot pridnih, mirnih in celo pohlevnih rojakih. Komponenta psihotizma je tudi npr. dominantnost oziroma asertivnost, kar pomeni poudarjeno uveljavljanje neodvisnosti in lastnih pravic. Takšna "nacionalna poteza" utegne biti tudi razlog za napačno razumevanje in tolmačenje "slovenstva" od drugih, ki lahko napačno vidijo v njej izraz pretiranega avtonomizma in separatizma.

Ne smemo pa pozabiti, da prispevajo k vrednostim psihotizma tudi komponente, ki pa se skladajo s tradicionalno sliko Slovencev, npr. (relativno) visoka storilnostna naravnost.

Morda bi lahko strukturno kombinacijo introvertnosti in psihotizma (agresivnosti) celo povezali s stopnjo suicidalnosti, ki je v Sloveniji že lep čas visoka. Psihodinamično gledano, je prav kombinacija agresivnosti in introvertnosti (obračanje agresije k sebi) podlaga suicidalnih teženj.

OSEBNOSTNE POTEZE

Osebnostne lestvice FPI

Več primerjalnih podatkov med slovensko in nemško populacijo imamo na razpolago po zaslugi osebnostnega vprašalnika FPI (Freiburški vprašalnik osebnosti), ki meri izraženost 12 pomembnih osebnostnih lastnosti: nevrotičnost, agresivnost, depresivnost, razdražljivost, družabnost, obvladanost, dominantnost, zavrtost, odkritost (odprtost), ekstravertnost, čustvena labilnost in maskulinitet.

Najnovejše podatke imamo za vzorce deklet v starosti okrog 15 let (glej tabelo 2, prvi dve koloni). Oba vzorca sta dovolj velika in sta iz primerljivih okolij, kar upravičuje njuno reprezentativnost in vaj v grobem tudi primerljivost.

Tabela 2: Osebnostne razlike med slovenskimi in nemškimi vzorci (Freiburški osebnostni vprašalnik)

Poteze FPI	Deklete Nemke (n=260; 14-15 let)	Moški Slovenke (>1000; 14 let)	Nemci (n=112 15-30 let)	Slovinci (n=211; 15-30 let)
nevrotičnost	2.64	2.88	9.72	< 10.72
agresivnost	2.31	> 1.25	10.12	10.32
depresivnost	3.13	< 4.09	13.04	<- 12.54
razdražljivost	3.77	> 2.66	9.31	<- 8.88
družabnost	3.68	<- 3.18	14.62	> 13.87
mirnost	3.02	< 3.92	10.95	> 10.01
dominantnost	1.80	< 3.10	8.69	-> 9.03
zavrtost	3.97	3.86	9.03	8.87
odkritost	4.34	<- 3.56	10.70	11.05
ekstravertnost	3.00	3.18	12.35	12.23
labilnost	3.66	3.99	11.94	12.31
moškost	2.28	< 3.18	14.93	> 13.97

Iz tabele vidimo, da med obema vzorcema ni razlik v naslednjih osebnostnih lastnostih: nevrotičnost, zavrtost, ekstravertnost in emocionalna labilnost; tudi razlika v družabnosti najbrž ni dovolj zanesljiva. Za slovenska dekleta je značilna v primerjavi z nemškimi nižja stopnja spontane agresivnosti, torej bistveno manj teženj po spontani in manifestni agresivnosti, manj impulzivnosti in nekontroliranosti in manj škodoželjnosti in nezrelosti. To se nekako ujema z istosmerno razliko v razdražljivosti: spet so

Slovenke v povprečju manj razdražljive, vzkipljive, nepotrpežljive, imajo večjo frustracijsko odpornost, lažje se zadržijo in manj hitro zapadejo v afekt in togoto. Po drugi strani pa bi navedeni razliki v potezah agresivnosti in razdražljivosti lahko tudi pomenili, da je med Slovenkami najti več trpno pasivnega, umirjenega, a tudi topega, pustega in eventualno flegmatičnega obnašanja.

Slovenke so nižje tudi glede na potezo odkritosti; ta poteza vsebuje odprtost, samokritičnost, težnjo k priznavanju manjših slabosti in napak. Reči je treba, da se visoka odprtost in samokritičnost često povezujeta z višjo agresivnostjo in višjo razdražljivostjo. Morda je večja samokritičnost vsaj do neke mere tudi razlog, da si v večji meri pripišemo neugodnejše in manj zaželene reakcije, kot so agresivnost, razdražljivost ipd. Nižja stopnja agresivnosti in razdražljivosti pri Slovenkah je zato morebiti tudi vsaj delno posledica njihove večje kontroliranosti in manjše odkritosti in samokritičnosti. Tako lahko morda vidijo sebe ali vsaj želijo prikazati sebe manj agresivne in razdražljive, kot v resnici so! Po drugi strani pa odstopanja v odkritosti niso tako velika, da bi lahko vso razliko na lestvicah agresivnosti in razdražljivosti pripisali težnji po prikrivanju nezaželenih lastnosti. Vsekakor pa spričo dejstva, da so nemška dekleta bolj samokritična, ne moremo kar brez nadaljnega sprejeti udobnega zaključka, da so Slovenke zagotovo bistveno manj agresivne in razdražljive.

Tu si bom dovolil kratko digresijo. V debatah o "narodnostnih" značajih se često pojavljajo vprašanja, od kod značilne poteze, ki jih že kar stereotipno prisojamo pripadnikom različnih narodnosti. Od kod npr. "tradicionalna" pripadnost in disciplinarnost severnih narodov, med njimi tudi Nemcev? Med manj pogostimi odgovori, ki po mojem mnenju zaslužijo pozornost, je tudi ta, da so te lastnosti odraz kulturne formule, s katero se kompenzirajo morda v potencialu ravno nasprotna lastnosti. Samo pomislimo na tolikokrat izpričano besnilo Vikingov in še prej na znani "furor teutonicus". Avtoritarna in disciplinarna vzgoja je lahko kulturna reakcija v pogojih, ko se morajo posamezniki v spremenjenih družbenih razmerah prilagoditi skupnim zahtevam; čimbolj je bilo njihovo življenje prej svobodno, divje in brez zavor in so bili takšni tudi sami, tem močnejši bo ta izravnalni napor (in tem hujši, čeprav redkejši so ponovni izbruhi). V novejšem času je - zanimivo - prav Zvezna republika Nemčija prostor, kjer se je navkljub prav nasprotni tradiciji, močnejše kot marsikje uveljavila antiavtoritarna vzgoja. Vzorec nemških deklet nedvomno pripada tej, bistveno manj avtoritativno in represivno vzgajani generaciji. Višji rezultati na področju agresivnosti in razdražljivosti zato ne presenečajo, očitno pa tudi niso povezani z denimo večjimi emocionalnimi tenzijami in nevrotizmom (glede teh potez niso Nemke prav nič višje, vsaj od Slovenk ne; medtem ko nižja stopnja depresivnosti kaže na to, da agresivnosti in razdražljivosti ne občutijo kot spodbudo za občutke krivde).

Višji rezultat kot Nemke pa so slovenska dekleta dosegla pri naslednjih potezah: depresivnosti, obvladanosti, dominantnosti oziroma reaktivni agresivnosti in moškosti. Mislim, da so ti rezultati dovolj zanimivi. Ponovno je potrjena že kar folklorna težnja Slovencev k depresivnosti. Pri Slovenkah je bistveno več depresivnega razpoloženja, pesimizma, nezadovoljstva, slabe volje, strahu, osamljenosti, občutij praznine, manjvrednosti, krivde, pritoževanja, očitanja, agresivnosti do sebe in slabe koncentracije. V zvezi z večjo depresivnostjo je uganka, kako da se pri Slovenkah pojavlja tudi bistveno večja obvladanost in to zato, ker ta lestvica zajema med drugim tudi več samozaupanja, vztrajnosti, prenašanja obremenitev, optimizma in dobre volje,

kar vsaj na pogled ni prav kompatibilno z razmeroma povečano depresivnostjo. Res je, da razlika v obvladanosti ni tolikšna kot razlika v depresivnosti. Morda nam bo stvar jasnejša, če upoštevamo še preostali potezi, dominantnost in moškost, kjer kotirajo Slovenke spet više. To pomeni, da Slovenke bolj nagibajo k dominiranju, uveljavljanju, imajo bolj egocentričen pogled, so bolj sumničave in nezaupljive, občutljivejše za lastni interes, moralistične, konvencionalno konformistične, bolj stroge, hkrati pa, kot rečeno, bolj maskuline, pripravljene se uveljavljati na vlogovno moški način, aktivne, samozavestne.

Tu se vsiljuje več možnih miselnih kombinacij. Tudi če so slovenska dekleta bolj maskulina, to še ne pomeni, da so že prevzela in da so jim priznane moške socialne vloge v družbi. Nasprotno, te so še vedno v večji meri pridržane moškim. Toda pri povečanih maskulinih tendencah Slovenk lahko to pomeni le, da je konfliktnost med osebnostno naravnostjo in družbeno razdelitvijo vlog toliko bolj globoka. Morda je tu - mimogrede - še eden, dodatni vir povečanih depresivnih teženj. Slovenke se morda čutijo po eni strani dorasle aktivnejši, dominantnejši, podjetnejši dejavnosti - po drugi strani pa kot predstavnice svojega spola ne morejo dobiti za takšno dejavnost priznanja. In če ga dobijo, ga dobijo na način, ki hkrati ogroža njihovo intimno žensko identiteto. Tako so nekako dvakratno frustrirane. Njihovo depresivnost si je razlagati predvsem v smislu večje negotovosti in večjega nezadovoljstva ter morda kot ponavljajoče se reagiranje na neuspeh ali premajhen uspeh v poskusih uveljavljanja in v pobudah.

Toda, če predpostavimo, da ta konfiguracija lastnosti ni od včeraj, kateri faktorji so jo pogojevali, vzpodbujali in, to moramo poudarjeno reči, so jo kljub vsemu celo favorizirali in naredili za daljše obdobje kulturno stabilno. Na jasnem si namreč moramo biti, da konstelacija lastnosti, ki ni ugodna, nima najmanjših šans, da bi kulturno preživela. Očitno pa seveda je, da je lahko za različne kulturne razmere takšna kulturno stabilna konstelacija različna (razlike med našo in nemško populacijo nam to potrjujejo). Kaj torej stabilizira kombinacijo neagresivnosti, depresivnosti, obvladanosti, dominantnosti in moškosti? Morda je zgovoren nadaljnji podatek (o njem bomo še čuli), da so Slovenci nekako komplementarno k povečani maskulinosti Slovenk morda manj maskulini kot npr. Nemci. Vsaj za trenutek si dovolimo celo drzno domnevo, da je opisana kombinacija maskulinitete in femininosti pri Slovencih kulturno obrambnega značaja. Hipoteza je presenetljiva, vendar dovolj preprosta. Za maskulino populacijo žena so dobra partija samo moški, ki sami niso pretirano maskulini. Kulturna selekcija je počasi stabilizirala na slovenskem vzorec maskulina ženska - ne pretirano maskulini moški; smešno, ali ne, vendar bi ta vzorec lahko deloval narodnostno zaščitno, preprečeval namreč, da bi Slovencem njihova dekleta bolj kot sicer prevzemali njihovi sosedje, kjer je medspolni vzorec "praviilnejši": feminina ženska, maskulini moški.

Prav nič nas ne sme motiti dejstvo, da so bile na Slovenskem spolne vloge zelo tradicionalne in jasne. Maskulinitet in femininitet je ena dimenzija, ločenost spolnih vlog pa druga. Ločenost spolov je lahko izrazita, čeprav se lastnosti pripadnikov spolov prekrivajo in ne razlikujejo tako ostro. Morda je v tem, slednjem primeru celo verjetno, da bo poudarjanje spolnih razlik kulturno toliko večje, kolikor manjša bo psihološka diferenciacija spolov. Skratka, manjša psihična spolna diferenciranost moških in žensk ne preprečuje ali zmanjšuje diferenciacije spolnih vlog, prej celo obratno. Moški in žene, ki se psihološko manj razlikujejo, bodo iz kulturno-socialnih razlogov poudarjeno vztrajali na socialni spolni vlogi - če ne bi, bi namreč bila prevelika nevarnost, da bi se

pojavi vlogovna in s tem družbena in kulturna konfuznost. Če so psihološke osnove za diferenciacijo spolov zmanjšane, je treba sociološke toliko bolj poudariti.

Podobno kažejo tudi primerjave drugih naših in nemških vzorcev glede osebnostnih potez, ki jih zajema vprašalnik FPI. Tako najdemo pri vzorcu 47 deklet, učenk srednje medicinske šole, naslednje značilnosti v odnosu do približno primerljive skupine Nemk: višja stopnja depresivnosti, emocionalne labilnosti, dominantnosti, maskulinitete, zavrtosti in družabnosti, po drugi strani pa manj agresivnosti, odkritosti in nevrotičnosti (oziroma psihosomatskih motenj). Ta slika se precej ujema z razlikami, ki smo jih ugotavljali prejle: potrjuje, da je za Slovenke značilno več depresivnosti, dominantnosti (reaktivne agresivnosti) in maskulinitete, za Nemke pa več agresivnosti in odkritosti. So tudi neujemanja, ki jih morda lahko pripišemo dejstvu, da se pri tem, drugem vzorcu Slovenk odražajo selekcionirane lastnosti populacije (medicinke) - od tod morda njihova relativno visoka družabnost (socialni altruizem), vendar tudi več zavrtosti (plahosti) in manj nevrotičnosti in razdražljivosti.

Pri moških razpolagamo z nekoliko bolj zanesljivo primerjavo, namreč med rezultati slovenskega vzorca 211 oseb v starosti 15 do 30 let in nemškega vzorca 112 oseb enakega starostnega razpona (glej zadnji koloni v tabeli 2). Pri Slovencih je najti več psihosomatskih motenj oziroma nevrotičnosti, manj pa družabnosti, samokontrole (obvladanosti), maskulinitete, najbrž manj depresivnosti in razdražljivosti in morebiti nekoliko več reaktivne agresivnosti in emocionalne labilnosti.

Če pa primerjamo isti slovenski vzorec z vzorcem 180 Nemcev v starosti od 15 do 40 let, nam primerjava pokaže, da so Slovenci signifikantno bolj agresivni, nevrotični, dominantni, odkriti in emocionalno labilni. Nemci pa signifikantno bolj družabni, obvladani in maskulini. Združena primerjava moških vzorcev daje slutiti, da so zelo verjetne razlike med obema narodoma v potezah nevrotičnosti, emocionalne labilnosti, dominantnosti (te so bolj izražene pri Slovencih) in pa družabnosti, obvladanosti in maskuliniteti (te so bolj izražene pri Nemcih).

OSEBNOSTNE POTEZE: PROFIL, INDEKS EMOCIJ

Relativno nove podatke, ki omogočajo grobo primerjavo slovenske populacije z ameriško (ZDA), dobimo na podlagi normiranih podatkov Plutchikovega PIE. Poskus zajema osem osebnostnih lastnosti, ki so definirane na podlagi Plutchikove teorije emocij: inkorporacija (sprejemanje, zaupljivost, odvisnost), nekontroliranost (impulzivnost, avanturizem, želja po spremembah), samozaščita (bojazljivost, opreznost, previdnost), deprivacija (depresivnost, prikrajšanost), opozicionalnost (kritičnost, negativizem), eksploracija (samokontrola, organiziranost, vestnost), agresivnost in reprodukcija (družabnost, vedrina, toplina).

Oglejmo si najprej razlike med normnima vzorcema slovenske (N=708) in ameriške (normalne) populacije. Zelo očitne razlike opazimo takoj pri štirih osebnostnih lastnostih: deprivacija, opozicionalnost, eksploracija in agresivnost. Slovenski vzorec kaže v primerjavi z ameriškim bistveno več depriviranosti in manj opozicionalnosti, eksploracije in agresivnosti. Spet opažamo pri Slovencih torej več depresivnosti in občutij prikrajšanosti. Po drugi strani pa je pri njih manj kritičnosti v smislu negativizma in opozicionalnosti in prav tako manj odkrite agresivnosti. Največja razlika se pojavlja na področju eksploracije: Slovenci so po teh podatkih bistveno manj samodisciplinirani,

organizirani in življenjsko eksaktni. Tu bi bile dobrodošle tudi primerjave z drugimi narodi in kulturami; vsekakor menim, da je Plutchikova eksploracija lastnost, ki je cenjena in zato tudi prisotna v ZDA in protestantskih deželah bolj kot drugje; je kar napisana na kožo ambicioznemu in organiziranemu amerškemu stilu življenja.

Med drugimi primerljivimi skupinami bi morda lahko zelo rezervirano primerjali še rezultate amerških in naših srednješolcev; treba pa je povedati, da je naš vzorec veliko premajhen ($n=21$ za dijake in $n=17$ za diakinje). Značilnosti teh profilov se kar skladajo z razlikami, ki smo jih ugotovili pri splošnih vzorcih: tako je pri obeh amerških vzorcih več agresivnosti in opozicionalnosti, pri amerških dekletih več eksploracije (te razlike pri fantih ni). Obstaja pa zanimivo odstopanje: pri dijakih je več depresivnosti in deprivanosti pri amerških skupinah! Pojavljajo se tudi nekatere druge razlike: najvidnejša je ta, da oba slovenska vzorca prekašata amerške v inkorporaciji (zaupljivosti, odvisnosti) in reprodukciji (družabnosti). Zlasti zadnja razlika nasprotuje splošni (in kot smo videli tudi večkrat potrjeni) predstavi, da pripadamo Slovenci bolj introvertnim, Američani pa vsekakor bolj ekstravertnim narodom.

OSEBNOSTNE POTEZE: CATTELLOV 16 PF

Žal zasedaj še nimamo prav dobrih primerjalnih podatkov za enega izmed najbolj znanih osebnostnih vprašalnikov, za Cattellov 16 PF; ta vprašalnik, ki temelji na Cattellovih teoretičnih in faktorsko analitičnih raziskavah osebnosti, zajema 16 izvornih osebnostnih potez. Pri nas ga je pred časom prevedla in začela uporabljati Lamovčeva (1980), nato ga je priredil in tudi normiral Pogačnik (1983). Pogačnik tudi navaja v svojem priročniku amerške norme (za obliko C in D) ter britanske norme (za obliko A). S temi normami lahko primerjamo rezultate, ki jih je Pogačnik dobil na vzorcu delavcev delovne organizacije Sava (Kranj). Pogačnik opozarja, da so med vzorci znatne razlike in navaja štiri možne vzroke teh razlik: testno situacijo (delavci Sava so bili testirani v selekcijski situaciji), možna odstopanja v prevodu in adaptaciji vprašalnika, druge razlike v strukturi vzorcev in končno tudi možne razlike med kulturama. Spričo tega je seveda nemogoče reči, kolikšen del in katere izmed mnogih razlik so morebiti posledica kulturno in nacionalno genuinih razlik med vzorci. Pogačnik ugotavlja pri našem vzorcu v primerjavi z amerškim večjo moč jaza, moč nadjaza, nižjo sumničavost, manj občutij krivde, večjo samokontrolo in manj nagonske napečnosti. Zdi se mi, da je precejšnja razlika tudi glede občutljivosti (femininosti); naš vzorec kaže večjo vrednost. To se npr. u jema z ugotovitvijo medkulturnih študij, kjer pravijo, da je za nove, pionirske kulture značilno več trdega realizma, hkrati pa manj kultiviranosti, sentimentalnosti in občutljivosti. Ker so med navedenimi lastnostmi skoraj vse, ki so komponente nadrednega faktorja anksioznosti oziroma emocionalne labilnosti in ker po tej sliki izpade naš vzorec bistveno bolj stabilen in manj anksiozen, je treba seveda pomisliti na to, da utegne to biti posledica odgovarjanja v selekcijski situaciji. Pri našem vzorcu je tudi večja tendenca k neiskrenosti; vemo pa, da se ta seveda v takšnih situacijah povečuje, samega sebe prikazujemo v bolj zaželeni luči in tako seveda izpademo manj "nevrotični" in neprilagojeni. Znano je, da sta stopnja anksioznosti in težnja k neiskrenosti v zelo pomembni negativni korelaciji.

Zelo podobno bi lahko komentirali razlike med našim in britanskim vzorcem. Pogačnik pravi: "Naši subjekti se prikazujejo bolj odprti, družabni, dosegajo višji rezultat na skali sposobnosti, prikazujejo se kot bolj čustveno stabilni, bolj dominantni, bolj vestni, moralistični, bolj socialno smeli, bolj nezaupljivi, bolj prirodni, izražajo manj občutij krivde, so bolj radikalni, bolj vezani na grupo, bolj samokontrolirani in manj napeti, frustrirani." Menim, da ima Pogačnik prav, ko pravi, da gredo te razlike na račun različnih situacij testiranja. No, nekateri rezultati so vendarle zanimivi. Sumničavost npr. negativno korelira z lestvico neiskrenosti; pričakovali bi torej, da bodo naše osebe, ki so delale v selekcijskih pogojih, nekoliko zmanjševale to potezo; če se je torej pojavilo pri naših kljub temu več pretenzije (sumničavosti), to morda le govori za dejansko večjo sumničavost naših ljudi.

MOTIVACIJSKE IN DINAMIČNE LASTNOSTI

Poleg temperamentnih in drugih strukturnih (stilističnih) osebnostnih potez imamo še pomembno področje dinamičnih osebnostnih lastnosti, ki so povezane z relativno trajno motivacijsko usmerjenostjo posameznikov - torej z njihovimi potrebami, motivi, cilji in vrednotami. Žal tudi na tem pomembnem področju osebnosti ne razpolagamo s primerjalnimi podatki, ki bi bili rezultat sistematičnega raziskovanja. Zadovoljiti se moramo z orientacijskimi primerjavami med različnimi vzorci naših slovenskih in drugih, neslovenskih populacij.

Tako smo npr. zbrali podatke, ki smo jih dobili na študentih psihologije v letih 1980 do 1984, in sicer na znani Edwardsovi lestvici osebnih preferenc (EPPS), ki meri petnajst temeljnih motivacijskih usmerjenosti oziroma "prevladujočih motivov" (Lamovec, 1980, 1988). Te rezultate je vsaj okvirno moč primerjati z normami, ki veljajo za študentsko populacijo v ZDA. Vse to seveda poudarjeno z vsemi rezervami, ki sem jih že prej navajal: obe populaciji nista dovolj izenačeni, da bi bila primerjava zanesljiva, obe seveda tudi nista reprezentativni za svojo nacionalno populacijo (saj gre za študente), vprašanje je, če je razumevanje postavk vprašalnika v obeh kulturnih kontekstih dovolj podobno itd. Kljub temu tvegajmo primerjavo ob - vsaj zdi se - dovolj razumni predpostavki, da se v razlikah med obema vzorcema vendarle odražajo tudi pristne mednacionalne razlike.

Iz tabele 3 je razvidno, da se med slovensko in ameriško študentsko populacijo pojavlja več statistično signifikasnih razlik. To velja tako za moški kot za ženski del vzorcev.

Tabela 3: Razlike med slovenskimi in ameriškimi študenti na EPPS

Motiv	Slovenski vzorci		Vzorci ZDA		moški	ženske
	moški	ženske				
storilnost	16.40	14.69			15.66	13.08
popustljivost	9.20	8.61	<		11.21	12.40
redoljubnost	8.60	8.54	<		10.23	10.24
samopotrjevanje	15.40	12.27	(<)		14.40	14.28
neodvisnost	16.60	16.88	>		14.34	12.29
navezanost	13.80	16.77	(<)		15.00	17.40
zanimanje za psihično življ.	18.80	18.92	>		16.12	17.32
iskanje pomoči	16.20	15.42	>		10.74	12.53
dominantnost	14.60	11.41	<		17.44	14.18
sprejemanje krivde	11.60	15.08			12.24	15.11
dajanje pomoči	16.80	15.88			14.04	16.42
iskanje sprememb	15.60	18.04			15.51	17.22
vztrajnost	7.20	12.85			12.66	12.63
heteroseksualnost	15.80	11.42	<		17.65	14.34
agresivnost	12.00	13.19			12.79	10.59

Prva motivacijska lastnost, pri kateri je razlika več kot očitna, je popustljivost. To je lastnost, kjer dosegajo ženske v povprečju višje rezultate (to ne velja kot vidimo za naše študente psihologije: toda gre za zelo majhno število). Presenetljivo visoka pa je tudi razlika med našo in ameriško populacijo. Tako študenti kot študentke v ZDA dosegajo na lestvici popustljivosti višji rezultat. To pomeni, da so bistveno bolj pripravljeni sprejemati nasvete drugih, slediti navodilom in vodstvu drugih, dovoliti drugim, da odločajo, hvaliti druge, delati to, kar drugi pričakujejo, prilagajati se konvencijam in običajem, brati o znamenitih ljudeh itd. Ta razlika je kot kaže komplementarna z razliko v neki drugi potezi, v neodvisnosti. V tej lastnosti so, kot bi pričakovali, moški višji kot ženske in tu sta oba slovenska vzorca više kot ameriška. Lahko bi dejali, da je neodvisnost v mnogih pogledih nasprotna lastnost kot popustljivost: kaže se v tem, da odločamo neodvisno od drugih, da se izogibamo situacij, ki zahtevajo prilagajanje in konvencionalno ravnanje, da delamo stvari ne glede na mišljenje drugih, da kritiziramo predstavnike avtoritete, izražamo svoje mnenje, prihajamo in odhajamo, kadar želimo, a tudi da se izogibamo dolžnostim in odgovornostim. To slednje je prav zanimivo, saj nekoliko kvari pozitiven vtis, ki bi ga lahko imeli na podlagi ugotovitve, da se v slovenski populaciji kažeta nižja stopnja popustljivosti in odvisnosti, torej večja samostojnost in neodvisnost. To velja še zlasti, če upoštevamo, da ti lastnosti ne kažeta na pristno moč uveljavljanja in na pristno avtonomijo. Nasprotno, slovenska vzorca bistveno zaostajata za ameriškima glede dominantnosti in vsaj za dekleta to velja tudi v samopotrjevanju, medtem ko kažeta bistveno večjo usmerjenost, k iskanju pomoči od drugih. Dejali bi lahko takole: ob tem, ko slovenski študentje skušajo biti samostojni in nepopustljivi, so hkrati bolj pripravljeni iskati pomoč pri drugih, si bolj želijo simpatije,

razumevanja, naklonjenosti in spodbujanja od drugih; in ob tem, ko skušajo biti neodvisni oziroma manj odvisni, so manj pripravljeni ali zmožni braniti svoja stališča, biti vodja, odločati v skupini, urejati spore med drugimi, prepričevati druge in vplivati nanje, usmerjati jih in nadzorovati. Skratka, težnja po neodvisnosti in samostojnosti se pri naših študentih ne povezuje s pravo močjo uveljavljanja, zlasti ne v skupini. Morda gre bolj za težnjo šibko uveljavljene osebe, ki noče pokazati prilagojenosti in popustljivosti, ki pa hkrati nima globlje osnove za resnično in samozaupajočo neodvisnost; ki hoče biti neodvisna in nepopustljiva, hkrati pa se ne zna uveljaviti in išče pomoč in odobravanje pri drugih. Seveda je več kot dvomljivo, če lahko tak negativističen avtonomizem zbudi naklonjenost; najbrž ne in razočaranje je neizbežno.

Zavedati se moramo, da takšna tolmačenja ne veljajo za vso populacijo. So le odraz splošne, "povprečne" tendence, ki je nakazana v razlikah med vzorci. Razlike predvsem povedo, da je v enem ali drugem vzorcu bistveno več oseb, ki delujejo na način, ki ga razlika nakazuje. Nikakor pa to seveda ne pomeni, da je tendenca, ki je nakazana z razliko, veljavna za celoten vzorec.

Oglejmo si zdaj še druge razlike. Nedvomna in zelo signifikantna je razlika v heteroseksualnosti. Pri ameriških vzorcih obeh spolov je heteroseksualno obnašanje bistveno močnejše izraženo: sestajanje in sprehajanje z osebami nasprotnega spola, zahajanje z osebami drugega spola na prireditve, družabnosti, usmerjanje v spolne aktivnosti, poljubljanje, želja zaljubiti se, pogovarjati se o spolnosti, brati o spolnosti, gledati erotične predstave in filme itd. To ni presenetljivo. Na tem področju verjetno obstaja znatna razlika ne le med Slovenci in Američani, temveč med evropsko in ameriško kulturo nasploh. Izkazovanje površinske heteroseksualnosti in seksualna sproščenost ter celo za naše pojme napadalna seksualnost je, kot se zdi, tudi nasploh povezana z dvema drugima potezama, ki ju tudi najdemo močnejše izraženi pri ameriških vzorcih, namreč z dominantnostjo (ki smo jo že omenjali) in samopotrjevanjem. Kultura, ki spodbuja kompetitivnost, dominantnost in socialno ekstraverzijo, spodbuja tudi seksualno uveljavljanje. Drugi pomembni faktor pri tem je seveda bolj sproščena družbena atmosfera in na drugi strani večja in strožja regulacija seksualnih odnosov ter seksualna represija. Raziskave po svetu kažejo, da na splošno starejše kulture spodbujajo manj heteroseksualne svobode kot tudi družbene smelosti nasploh. Družbeni in seksualni odnosi so v teh kulturah fineje reglementirani, subtilnejši in v celoti verjetno tudi bolj tabuizirani. Vendar pa npr. vsaj v naših vzorcih ni znakov, da bi bila ameriška populacija bistveno agresivnejša, nasprotno, kar zadeva žensko populacijo, bi celo prej lahko zaključevali obratno.

Signifikantna razlika se pojavlja nadalje pri potezi redoljubnost. Ameriška populacija kaže redoljubnost, kar pomeni več urejenosti, načrtovanja, težnje po izdelavi podrobnosti, sistematičnosti in življenjske stabilnosti.

Manj konsistentne so razlike pri potezi sprejemanja krivde. Pri starejših slovenskih vzorcih obeh spolov je opaziti višjo stopnjo te poteze, ki pomeni pogostejši občutek krivde, če se kaj narobe stori, večje občutje manjvrednosti in neadekvatnosti, plahost v prisotnosti nadrejenih, pripravljenost sprejemati kazni, izogibanje prepirom ipd. Ta poteza je verjetno povezana z depresivno naravnanoostjo in pri slovenski populaciji ne preseneča. Vendar je treba tu opozoriti, da pri mlajših slovenskih vzorcih najdemo precej drugačno sliko glede te poteze, tako da se smer razlike skoraj obrne. Takšne oscilacije seveda močno zmanjšujejo zanesljivost kakršnegakoli kategoričnega zaključka.

Preostale razlike so bolj vprašljive in manj zanesljive. Slovenski vzorci pri obeh spolih izkazujejo višjo stopnjo pripravljenosti nudenja pomoči. To je morda res znak dejansko večje solidarnosti in altruistične naravnosti naše kulture. Morda pa so k tem razlikam prispevali "profesionalno" selegirani odgovori slovenskih respondentov, kjer gre izključno za študente psihologije. Podobna dilema velja tudi za lastnost zanimanja za psihično življenje oziroma za doživljanje: to je lahko znak večje stopnje psihološkega čuta v naši kulturi nasploh, lahko je znak selekcioniranosti naših vzorcev in lahko je celo oboje prisotno. Podobni pomisleki se vzbujajo tudi pri potezi storilnosti, kjer so rezultati tudi dokaj variabilni in nekonistentni.

Zanimivo je tudi, da nastopajo razlike med spoloma pri ameriški populaciji bolj pogosto in močneje kot pri naših vzorcih. Pri Američanih se pojavljajo prepričljive razlike med spoloma, kar pri dvanajstih od petnajst potez, pri slovenskih vzorcih pa so razlike med spoloma enako izrazite le pri osmih potezah. Pri tem pa je treba upoštevati dejstvo, da sta ameriška vzorca mnogo večja. Najbolj presenetljivo je dejstvo, da se pri slovenskih vzorcih ne pojavlja bistvena razlika med spoloma glede agresivnosti. Skoraj dvomim, da je to splošna značilnost slovenske populacije (na drugih psiholoških preskusih so tudi pri nas moški prepričljivo agresivnejši od žensk). Morda je dovoljena domneva, da so kandidatkinje za psihološki poklic glede agresivnosti manj inhibirane kot njihove rojakinje v povprečju. Vsekakor so agresivnejše od povprečnih ameriških študentk in so enako, če ne celo bolj agresivne kot njihovi moški kolegi. Vendar je treba takoj povedati, da Edwardsova lestvica ne meri striktno negativne agresivnosti, temveč dokaj širok razpon obnašanja, ki zajema napadanje nasprotnih stališč, pripravljenost grajati druge - tudi javno, norčevati se iz drugih, maščevati se za žalitve, razjeziti se, kriviti druge, brati poročila o nasilju ipd.

Zanimivo je tudi dejstvo, da so glede poteze samopotrjevanja Američani obeh spolov med seboj izenačeni, medtem ko so naši študenti bistveno bolj samopotrjevalni kot študentke. Pri Edwardsu je samopotrjevanje namreč bolj poteza, ki pomeni pritegovanje pozornosti in težnjo, narediti vtis na druge, kot pa druge načine samouveljavljanja (ti so prisotni bolj pri potezi dominantnosti).

Če skušamo strniti razlike na vprašalniku EPPS, tedaj na kratko ugotovimo tole: ameriški študenti in študentke pomembno presegajo naše v motivih popustljivosti, redoljubnosti, dominantnosti in heteroseksualnosti. Samo študenti iz ZDA so od naših višje še glede vztrajnosti, medtem ko so njihove študentke pomembno višje tudi v potezi samopotrjevanja. Na drugi strani so slovenski študenti in študentke bistveno više pri potezah oziroma motivih neodvisnosti in iskanja pomoči, pa tudi zanimanja za psihično doživljanje, ker je po vsej verjetnosti vsaj delno tudi artefakt vzorca (študenti psihologije!). Naši študentje prekašajo Američane tudi v potezi dajanja pomoči, študentke pa v potezi agresivnosti.

SOCIALNA STALIŠČA IN POTEZE

Zanimivi podatki izhajajo iz norm "Testa socialnih stališč" (TSS) za mladino. Preskus zajema osem socialnih orientacij (dimenzij, potez), dodatno pa še dimenzije socialne zaželenosti, socialne zrelosti in sociabilnosti. Primerljivi podatki so za osnovne socialne poteze, in sicer za vzorce zadnjega letnika osnovne šole (glej tabelo 4).

Ti podatki kažejo, da se pojavljajo med slovensko in nemško mladino bistvene razlike skoraj pri vseh zajetih dimenzijah. Pri kompozitnih lestvicah socialne zaželenosti, socialne zrelosti in sociabilnosti se pojavljajo prve razlike. Pri Slovencih najdemo nekaj manj težnje po socialnem odobravanju (ta je večja v manjših krajih kot v večjih), vendar pa tudi bistveno manj socialne zrelosti in sociabilnosti (ta v kontekstu TSS ne pomeni težnje po družabnosti, temveč predvsem socialno konstruktivnost in produktivnost). Morda bi lahko rekli, da sta pri slovenski mladini mladostniška upornost in negativizem celo močnejša (odpor proti avtoriteti, kar se kaže v nižjem skoru težnje po odobravanju); socialna stališča pri naših vzorcih pa kažejo na manjšo mero socialne samostojnosti, zrelosti in konstruktivnosti. Morda ni povsem zgrešena misel, da je pri nemških vzorcih prisotnih več avtonomnosti, lastne presoje in lastnih norm; pri slovenski mladini sta sicer morda bolj izrazita težnja po neodvisnosti in odpor do konformizma, vendar nista uravnotežena z lastnimi odločitvami in normami. Morda bi kazalo to povezati z družbeno situacijo in z velikim vrednostnim kaosom, ki se pojavlja v naših razmerah, s konfliktnimi razmerami v šolstvu itd.

Tabela 4: Primerjava slovenskih in nemških vzorcev glede socialnih stališč.

Stališčne poteze	Slovenci (n=509; oba spola, starost 15 let)		Nemci ženske (n=130; 15 let) moški (n=144; 15 let)	
socialna zaželenost	8.64-9.52*		9.94	9.40
socialna zrelost	9.66-10.15		12.31	12.53
sociabilnost	9.68-9.75		12.15	12.11
intersocialnost	10.12	<	11.12	10.88
ekstrasocialnost	9.67		9.27	9.18
konsocialnost	9.79	<	11.61	11.94
pseudosocialnost	10.07	>	7.98	7.82
diasocialnost	9.98	<	10.54	10.84
episocialnost	9.69	<	10.18	10.78
anasocialnost	9.65	<	11.05	11.67
katasocialnost	9.53	(>)	9.20	9.41

*prvi rezultat je dobljen za učence iz manjših, drugi pa za učence iz večjih krajev

Glede posameznih komponent je podoba razlik tudi zanimiva. Slovenci so (če gremo po vrsti) manj intersocialni, so torej manj socialno elastični, manj pripravljeni upoštevati argumente in situacijo drugega (brez aluzij na aktualne politične dogodke!). Dalje so Slovenci bolj ekstrasocialni, torej bolj individualistični, manj pripravljeni angažirati se v skupnih prizadevanjih, z manjšim občutkom odgovornosti do skupine (manjša "mi - zavest"); manjša ekstrasocialnost (pri nemški mladini) kaže na večjo socialno aktivnost, pripravljenost za navdušenje in prevzemanje iniciative - pregovorni nemški skupinski ali kar čredni entuziazem torej še ni izumrl! Slovenci so bistveno manj konsocialni, kar pomeni, da so manj integrirani v skupino, manj iščejo varnosti v grupi, manj solidarni in prostovoljno kooperativni; po drugi strani so bolj pod vplivom lastnih,

osebnih interesov in potreb, ne iščejo povezovanja, bolj "samozadostni". Posebno zanimiva je razlika glede na potezo psevdosocialnosti: ta kaže na veliko večjo mero "nelojalnosti v okviru legalitete" pri slovenski mladini, na pripravljenost, s primernim opravičilom delovati tudi na škodo drugega ali skupine, na uprizarjanje lažne solidarnosti ali pa na pokrivanje sebičnih interesov s formalno avtoriteto in z moralnimi principi (ali se tu skriva znana slovenska "fovšija"?); kakorkoli že, videti je, da so naši mladinci bistveno bolj individualistično in manj skupinsko orientirani. S tem se skladajo tudi druge razlike. Slovenci so nekoliko manj diasocialni (bolj negotovi, manj socialno vitalni, rizični, samozavestni; bolj občutljivi do posledic ravnanja, bolj uslužni). So tudi nekoliko manj episocialni - manj statusno in položajno zahtevni v skupini, medtem ko so nemški mladinci bolj socialno ambiciozni, konkurenčni, se pripravljene kosati, posekati partnerja, bolj skušajo uveljavljati socialno premoč in presuš. To utegne biti vendarle tudi posledica razlik v ideološki in mentalitetni naravnosti Nemcev (hierarhičnost, rivaliziranje) in Slovencev (egalitarnost). Znatna pa je spet razlika v naslednji potezi, v anasocialnosti; Slovenci so manj anasocialni, so manj kritični do avtoritet in solidarni s skupino proti avtoriteti; raje reagirajo kot zastopniki avtoritete v skupini (tipičen primer te naravnosti bi bil, če bi npr. "šimfali" čez oblast, ne da bi hkrati z drugimi potegnili proti njej), dajejo prednost redu in disciplini kot takšni (ne glede na skupinsko produktivnost in angažiranje). Rahlo so slovenski mladinci bolj katasocialni, pripravljeni pokazati podcenjevanje in omalovaževanje drugih v skupini; pripravljeni raje kritizirati tovariša kot opravičevati ga (drugi del notorične slovenske "fovšije").

Ta primerjava socialnih lastnosti ne "izpade" najbolj pozitivno za slovenske vzorce. Toda pred prenašanjem zaključki je treba ponovno opozoriti na še precej majavo vrednost tovrstnih primerjav, kajti razlike med skupinami lahko nastajajo tudi zaradi mnogih drugih faktorjev, ki z merjeno dimenzijo nimajo zveze - razlike v prevodu, v faktorski strukturi postavk itd., itd. Vendar pa dobljena slika najbrž ni povsem varljiva - dejstvo, da smo Slovenci dokaj individualistični, šibko skupinsko orientirani in integrirani, se sklada tudi z drugimi podatki! To pa je vendarle lastnost, ki ima tudi pozitivne strani; morda smo Slovenci bolj zavarovani pred nevarnostjo, da bi nekritično sledili samozvanim vodjem ali izgubljali svoj profil v masi. Morda je tudi ta lastnost pripomogla k nacionalni odpornosti v preteklosti (ali pa bo bolj držalo, da se je selektivno ojačevala, ker so pač ostajali tisti pripadniki naroda, ki so se pritiskom izgubljanja identitete bolje upirali). Vendar pa se lahko vprašamo, če za uveljavljanje v sedanjih časih ne bi bilo dobro, da bi spodbujali nekaj "neslovenskih" potez, npr. močnejši in pristnejši občutek skupinske odgovornosti ter angažiranja v skupnih prizadevanjih.

LITERATURA

- Barrett, P. & Eysenck, S.B.G., The assessment of personality factors across 25 countries, *J. Pers. Ind. Diff.*, 1984, J. 5, str. 615-632.
- Bašković-Milinković, A., Bele-Potočnik, Ž., Hruševar, B. in Rojše, J., PIE. Profil indeks emocij, Ljubljana, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, 1979.
- Bele-Potočnik, Ž., Hadžiselimović, Dž. in Tušak, M., Test socialnih stališč - TSS, priročnik, Ljubljana, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, 1978.
- Bele-Potočnik, Ž., Hruševar, B. in Tušak, M., FPI (Freiburški osebnostni vprašalnik), priročnik, Ljubljana, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, 1981.

- Lamovec, T., Eksperimentalni priročnik iz psihologije motivacije, emocij, osebnosti in učenja, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1980.
- Lamovec, T., Priročnik za psihologijo motivacije in emocij, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1988.
- Lojzk, L., EPQ, Eysenkov osebnostni vprašalnik, priročnik, Ljubljana, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, 1979.
- Pogačnik, V., 16 PF - priročnik, Kranj, 1983.
- Šipka, P., Ličnost Jugoslovena opisana rezultati na TPQ: jedna metaanaliza, referat na 9. kongresu psihologa Jugoslavije, Vrnjačka Banja, 1988.